

УДК 821.161.2.09"Тарас Шаўчэнка"

ББК 83.3 (4Укр)

А 90

*Рэкамендавана рэдакцыйна-выдавецкім саветам Установы адукацыі
«Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна»*

Рэцэнзенты:

доктар філалагічных навук, прафесар **В.І. Сянкевіч**
кандыдат філалагічных навук, дацэнт **Л.В. Скібіцкая**

Рэдакцыйная калегія:

доктар філалагічных навук, прафесар **З.П. Мельнікава**
доктар філалагічных навук, прафесар **І.А. Швед**
кандыдат філалагічных навук, дацэнт **А.С. Кавалюк**
кандыдат філалагічных навук, дацэнт **І.А. Воран**
кандыдат філалагічных навук, дацэнт **Г.М. Ішчанка**
кандыдат філалагічных навук, дацэнт **С.М. Шчэрба**
кандыдат філалагічных навук, дацэнт **У.А. Сенькавец**

Пад агульнай рэдакцыяй

кандыдата філалагічных навук, дацэнта **У.А. Сенькаўца**

А 90 Асоба Тараса Шаўчэнкі ў кантэксце еўрапейскага культуралагічнага працэсу : матэрыялы Міжнар. навук. канф., Брэст, 11 снеж. 2014 г. / Брэсц. дзярж. ун-т імя А. С. Пушкіна ; рэдкал.: З. П. Мельнікава [і інш.] ; пад агул. рэд. У. А. Сенькаўца. – Брэст : БрДУ, 2015. – 221 с.

ISBN 978-985-555-424-1.

У зборнік уключаны матэрыялы дакладаў і выступленняў на Міжнароднай навуковай канферэнцыі, прысвечанай 200-годдзю з дня нараджэння Тараса Шаўчэнкі.

Выданне адрасуецца спецыялістам-філолагам, студэнтам гуманітарных факультэтаў, магістрантам, аспірантам, настаўнікам.

УДК 821.161.2.09"Тарас Шаўчэнка"
ББК 83.3 (4Укр)

ISBN 978-985-555-424-1

© УА «Брэсцкі дзяржаўны
ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна», 2015

манушак прыймаецца праз ацэнку дзейнасці чалавека, яго маральнага аблічча, ляду жыцця, учынкаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Бірыла, М. В. Беларуская антрапанімія: Прозвішчы, утвораныя ад антрапаўнага лексікі / М. В. Бірыла. – Мінск : Навука і тэхніка, 1969. – 508 с.
2. Наварыч, А. Літоўскі воўк. Ч. 2 / А. Наварыч // Маладосць. – 2003. – № 3. – С. 11–75.
3. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / І. М. Бунчук [і інш.] ; пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мінск : БелЭн, 1996. – 784 с.
4. Шур, В. Уласнае імя ў мастацкім тэксе : манаграфія / В. Шур. – Мазыр : МДПУ імя І. Шымякіна, 2010. – 207 с.
5. Коўтун, В. Крыж міласэрнасці / В. Коўтун. – Мінск : Маст. літ., 1996. – 493 с.
6. Наварыч, А. Літоўскі воўк. Ч. 1 / А. Наварыч // Маладосць. – 2003. – № 4. – С. 29–90.
7. Апресян, Ю. Д. Прагматическая информация для толкового словаря / Ю. Д. Апресян // Прагматика и проблемы интенциональности : сб. науч. тр. / Акад. наук СССР, Ин-т языкознания ; отв. ред. Н. Д. Арутюнова. – М., 1988. – С. 7–45.
8. Сяміковіч, Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 671 с.
9. Наварыч, А. Літоўскі воўк. Ч. 3 / А. Наварыч // Маладосць. – 2003. – № 6. – С. 20–78.
10. Беларуская антрапаніміка : вучэб. дапам. / Г. М. Мезенка (наук. рэд.) [і інш.]. – Віцебск : УА "ВДУ імя П. М. Машэрава", 2009. – 254 с.

Ворон І.О. (м. Брест, Беларусь)

ШЕВЧЕНКОВІ МОТИВИ У ТВОРЧОСТІ Я. БАРЦЕВСЬКОГО

У літаратуры кожнага народу ё такія творцы, з іменамі якіх пов'язані важніы этані развітку нацнальнай культуры, чыя творчэсць і асобнасць найбальш павно втэліла в сабэ народнны дух, духовнны ідеал нацэі. Тарас Шевченко – поэтатя, яка своєю велеччю осяяла не тэькы доло свога народу, але і значно вплинула на формування нацнальнай свідомасці, моцалэітэів нацнальнай ідэнтэчнасці іншых недэражавннх нацэі, в тому чыоді бэларусэів. Зумовленэ це не тэькы подібннм соціально-політэчннм станом двох народів в ХІХ ст., спільною історычною долею, спорідненою метою дэражавннго відродження і нацнальнаго самоствэрдження, а таэож бэьльш глыбнншннмн чннннкыма – генетычною спорідненістю україньскої і бэларуської культур: спільннмн фольклорно-міфологічннмн джереламн, оэоблннностямы релігійного світогляду та ін. Все це значннм чыном впливае на культурологічну чытабельннсть літаратурного тэексту для прэдставннків іншэі нацэі, можннвнсть розкодуювання творів інонацнального, але такоого

зрозумілого поета – Т. Шевченка. Тому саме для білорусів голос великого Кобзаря в XIX ст., а ще більше на початку XX ст. був надзвичай вражаючим, проникливим і переконливим.

Білоруський дослідник М. Хавстович зазначає, що «ідейно-тематична спрямованість творчості Я. Барщевського багато в чому перекликається з поезією Т. Шевченка» [8, с. 8], що може бути зумовлене (крім перерахованих вище причин) і особистим знайомством українського Кобзаря з білоруським «Гофманом», як його назвав відомий білоруський критик, публіцист і видавець Р. Падберезький. Відомо, що в кінці 30 – початку 40 рр. відбулася зустріч Я. Барщевського з Т. Шевченком в Петербурзі. Можливо, це відбулося за часів мешкання Шевченка в одній кімнаті з польським студентом Леонардом Демським. Відомий шевченкознавець Павло Зайцев у книзі «Життя Тараса Шевченка» відзначає, що Шевченко читав твори Міцкевича, «мав нагоду познайомитися й з іншими творами польських письменників, бо польську мову вже знав» і «можливо теж, через Демського зав'язав деякі польські знайомства» [5, с. 69]. Оскільки Барщевський – польськомовний письменник, то, можливо, віднесений тут до польських письменників.

Про зустріч Шевченка і Барщевського писав відомий бібліофіл і колекціонер архівних матеріалів XIX ст. Ромуальд Земкевич в статті «Тарас Шевченко і білоруси», яку було надруковано в газеті «Наша Ніва» за 1911 р. (№ 8). Автор статті переказував лист Вінцента Газдави-Реутта: «Першым з украінцаў, каторы зацікавіўся пачаткамі беларускага літаратурнага адраджэння, быў вялікі Кабзар Украіны – Тарас Шаўчэнка» [8, с. 8]. В цьому листі згадується, що в 1839 р. в Петербурзі Шевченко познайомився з Яном Барщевським, а також з іншими білорусами, які оточували на чужині письменника. Р. Падберезький прочитав всі оповідання Барщевського, переклад української «Енеїди» Котляревського, зроблений Маньковським, і інші білоруські твори, але особливо поет зацікавився білоруськими народними піснями. Так, Ромуальд Земкевич відзначає: «Шаўчэнку народныя песні спадабаліся, штучныя літаратурныя творы беларускіх пісацеляў ён крыху пакрытыкаваў, кажучы, што ў іх мала чыста народнага элементу. Аб «Энеідзе» Манькоўскага Шаўчэнка заўважыў, што гэты твор мае найбольш чыста беларускага элементу і што дзеля таго ён найбольш цікавы для яго. Пасля гэтага Шаўчэнка заахвочваў беларусаў, каб не пакідалі сваёй працы для народу, бо гэта іх абавязак, а праца іх, нягледзячы на цяжкія варункі не прападзе дарма, і сляды гэтай працы застануцца» [8, с. 8]. Наведені рядки підтверджують, що Т. Шевченко був беззаперечним авторитетом і цінним порадиником для білоруських студентів, які стояли біля витоків повернення народів і його літературі білоруського слова.

Ян Баршчэўскі став одним із складників того духовного ядра білоруської діаспори Петербурга, завдяки якому серед її представників з'явилась «цікавість до білорусини», усвідомлення необхідності писати і «друкувати свої твори». Восени 1839 р. петербурзькі студенти з Білорусі, Литви та Польщі зиснували альманах під назвою «Niezabudka» під керівництвом Біршчэўскаго. Тут були надруковані його деякі оповідання з книги «Шакстич Завальня, або Білорусь у фантастичних оповіданнях». Хоча твір був написаний польською мовою, але важливим національним маркером стало згадування у назві книги географічного терміну «Білорусь», котрий було зборонено вживати в офіційних документах Миколаєм I (1840).

Про невольську автентичність книги свідчить також негативна реакція окремих по-польськи настроєних критиків на білоруський регіональний патріотизм шпешменіка. Так, критик Вінцент Прокопович вважав цей твір занадто провінційним, псевдонародним і естетично невибагливим, адже в творі не було навіть натяку на загальнопольські почуття.

Пам'ятаючи орієнтир Шевченка на важливість відображення у творі саме народного елемента, народного духу, Я. Баршчэўскі створює цілком самобутній художній твір з виразною народною домінантою у змалюванні образів і світогляду героїв. Р. Падберезький у статті «Білорусь і Ян Баршчэўскі» слушно зауважив: «Тое, што піша пан Баршчэўскі прозай, не датычаець неперэдня ні гісторыі, ні літаратуры, ні мовы Беларусі, але мае сувязь з рэччу больш важнай, а менавіта з духам і паэзіяй народа, адкуль пайшла і гісторыя, і літаратура, і мова. Ухапіўся ён за самую жыццёвую аснову і вырашыў накізаць у мастацтве вялікі *народны вобраз*» [6, с. 69].

Народний образ має втілювати в собі найважливіші духовні цінності, повчання народу, його думки і мрії. «Кобзар» Шевченка апелює до архетипу народного співця як носія історичної пам'яті і народної мудрості. Він має відновлювати у пам'яті народу картини славного минулого, котре уособлюється в різних географічних проявах архетипу глибини (корінь, могила, курган, дно, узвишся і т.п.). Цей архетип означає безодню вічності минулого, шлях до предків і у творах Шевченка співвідноситься з образом кобзаря – поета-провидця, поета-медіатора, котрий руйнує межі між минулим, сучасним і майбутнім, оскільки його поезія виводить душу народа з могили забуття, як це робить сліпий кобзар Перебендя:

Вітер віє, повіває
 По полю гуляє.
 На могилі кобзар сидить
 Та на кобзі грає.
 Кругом його степ, як море
 Широке синіє:
 За могилою могила,
 А там – тільки мріє [9, с. 32].

Шевченкова степова могила – невід’ємна частка історії України, символ відваги, гонору і свободи, а кобзар – своєрідний ретранслятор історичної пам’яті, її захисник і духовний центр краю (поема «Гайдамаки»). Він має нагадувати юрбі про подвиг загиблих героїв, які здобували волю народу. Але при цьому поет відокремлює кобзаря від загалу, наголошує на його трагічну приреченість володіти «Божим словом» та не бути почутим:

На Божее слово вони б насміялись,
Дурним би назвали, од себе прогнали [9, с. 33].

Якщо в творах Шевченка охоронцем історії краю є кобзар, то у Барщевського національну ідею транслює сліпий жебрак Франтішак через образ Плачки. Франтішак розповідає історію про Плачку – гарну жінку в білому одязі, що з’являється на руїнах значних пам’яток краю, могилах, курганах, де спочивають могутні сини краю, нагадуючи про славне минуле цієї землі і плачучи над байдужістю покоління безбатченків, що живуть у «блаженнім» забутті. Навіть її появу вони трактують в принизливо матеріальному ключі – як вказівку на місце захованого скарбу. І тільки старці розуміють, що вона віщує біду, яка має прийти на землю, якщо народ не прокинеться від важкого сну громадської пасивності і бездіяльності.

Деякі дослідники творчості Т. Шевченка (Г. Грабович, О. Забужко) зазначають, що в мистецькій свідомості поета батьківщина асоціюється зі «втраченим раєм», «золотим віком» його біографії – дитинством, часом невинності і чистоти. Так, до ліричних творів автобіографічного характеру на тему знедоленого дитинства, у яких поет змалював власні спогади, почуття і переживання, належать вірші «І виріс я на чужині», «Хіба самому написать», «І золотой й дорогої», «Лічу в неволі дні і ночі», «Мені тринадцятий минало». В останньому творі Шевченко відтворює власні спогади про дитинство, радісно-піднесений настрій дитини, зачарованої красою і гармонією навколишнього світу, котрий здається йому теплим і добрим:

Господне небо, і село,
Ягня здається веселилось!
І сонце гріло, не пекло! [9, с. 173].

Але радісний настрій дитини триває недовго – приходиться згадка, що він сирота, що у нього в цьому світі немає нічого. Поет майстерно та глибоко психологічно передає трагізм дитячої душі від усвідомлення своєї страшної самотності.

Мотив «золотого віку» використовує також і Я. Барщевський в оповіданнях «Успаміны пра наведванне роднага краю», «Полацак», де згадує про свою щасливу юність:

«Край, де чоловік жив у щасливу пару своєї маладосці... – гэты край у пам'яці таго, хто жыве, заўсёды паўстае ў найпрыгажэйшых вобразах: там, здаецца, нічо не скончыўся той залаты век, калі чалавек не разумеў, што такое нядоля і пакуты, і рэчкі там з малака і мёду» [1, с. 136].

«...свет у той час здаваўся нам раем, бо ў людзях, што былі побач, мы бачылі толькі мыслівых, шчырых і адданных сяброў» [1, с. 142].

Здається, що мотив «золотого віку» юності Барщевського – це сентиментально-лірична ностальгія, що визначається найвно-юнацькими ідвалами справжньої щирості і довірливості душі, відвертістю в стосунках з друзями, викладачами і приятелями. Але вже в наступному оповіданні мотив «золотого віку» ускладнюється, набуває ще й соціально-політичного підтексту. В оповіданні «Рибак Родзька» письменник змальовує щасливу самотність, відокремленість рибачка Родзьки, котрий вибрав для життя острів серед озера: «Щасливы чалавек. У яго там яшчэ не мінуўся залаты век. Ні з кім не дзеляць поле, ваўкі і мядзведзі не нападаюць на жывёлу» [1, с. 152]. Очевидно, що бажання ні з ким не ділити свою землю, з одного боку, і відчувати себе захищеним перед небезпечним сусідством з хижими «звірями», з іншого, – це мрія-алегорія письменника, що не співпадала з дійсністю.

Іншим у відтворенні «золотого віку» є образ *райського саду*, котрий супроводжує мотив земного раю. Автор теорії архетипних значень, Н. Фрай відзначає, що в міфологічній образності «райський сад і дерево життя належать до апокаліптичної структури» [7, с. 126] (зн. спираються на релігійну концепцію неба-Рая), які лежать в основі народних уявлень про світобудову, намагання людини приєднатися до цього священного акту світотворення. В цьому контексті набуває особливого значення сад пана Земельського, який своєю працею перетворює-космізує пустий, мертвий простір в середньовічне «*lokus amoenus*» («приємне місце»). Пан Земельський також створює замкнений простір свого дому, садячи дерева навколо садиби і визначаючи таким чином сакральну територію свого дому.

Будучи на засланині далеко на чужині Т. Шевченко також створює образ райського саду у вірші «Садок вишневий коло хати», в якому не йдеться ні про соціальну нерівність, ні про тяжку роботу плугатарів та молодих дівчат, вимушених щоденно працювати на пана. Шевченкові думки концентруються навколо головної ідеї – ідеї родинності і святості України, ідилію селянського світу, інтимного простору сімейного кола як найвищої цінності у Шевченка супроводжує образ саду:

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть.
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи, дівчата,
А матері вечерять ждуть [9, с. 165].

Подібну картину земного раю зустрічаємо в поемі «Княжна» у ліричному відступі («Село! І серце одпочине...») про «господнє село, над яким «сам Бог витас». Сад тут набуває значення сакрального місця, це частина ідеалу українського раю, найвища суть якого в гармонії родинного та суспільного життя на своїй, від Бога даній землі. Тому так трагічно, дисонансно звучать рядки з вірша цього ж періоду «Мені однаково...»: «На нашій славній Україні, / На нашій – не своїй землі» [9, с. 163].

Образ батьківщини в творчості Т. Шевченка і Я. Барщевського архетипічно сягає міфологеми Золотого віку про давню правду, яку М. Бахтін визначає як «історичну інверсію», де «відображується як вже минуле те, що насправді може бути або має здійснитися тільки в майбутньому, що, за сутністю, є метою, необхідністю, а не дійсністю минулого» [2, с. 183]. Грабович також відзначає, що «мотив золотого віку для Шевченка не є знаком минулого, а означає перетворення України, котре переноситься в майбутнє. Завдяки цій вірі поет призначений виконувати центральну роль медіатора, посередника, а його завдання полягає в тому, щоб створити візію прийдешнього золотого віку як проєкт українського майбутнього» [3, с. 146].

Важливого значення набуває у творчості обох митців ландшафтні символи історичної пам'яті – кургани (або білор. – «валатоўкі»), узгорки, узвишся, котрі наповнюються не тільки історичними сенсами (відновлення минулого краю), але також стають медіальними місцями зв'язку з Богом. Тому Перебендя розмовляє з Богом на могилі, далеко від людей. Герої Барщевського також прагнуть відокремленого життя, «піднесення» до високих духовних цінностей, котре в буквальному сенсі уособлюється в бажанні героїв будувати свої доми на узвишші (як Родзька, сліпий Франтішак, пан Завальня).

Творчість Я. Барщевського і Т. Шевченка представляє романтичний тип мистецького мислення. Про це свідчить відповідна цьому типу образність, яку відомий послідовник К. Юнга Н. Фрай в своїй теорії архетипних значень називає «романсовою». Для образності цього типу характерне використання таких просторових, природних архетипів і міфологем, як «золотий вік», «райський сад», «самотній дім», які набувають в творах митців національної і індивідуально-авторської інтерпретації. Національний світ Я. Барщевського у співвіднесенні з мистецьким світом Т. Шевченка виявляє спорідненість східнослов'янських літератур у характері інтерпретації архетипів і міфологем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баршчэўскі, Я. Выбраныя творы / Я. Баршчэўскі ; прадм. і камент. М. Хаўстовіча. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 1998. – 480 с.

3. Бахтин, М. М. Литературно-критические статьи / М. М. Бахтин. – М. : Худ. лит., 1986. – 343 с.
3. Грабонович, Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка / Г. Грабонович. – Київ : Радян. письм., 1998. – 211 с.
4. Забужко, О. Шевченків міф України / О. Забужко. – Київ, 1997. – 101 с.
5. Зайцев, П. Життя Тараса Шевченка / П. Зайцев ; комент. Ю. Іванченко, перекл. В. Шевчука. – Київ : Мистецтво, 1994. – 352 с.
6. Падбярэскі, Р. Беларусь і Ян Баршчэўскі / Беларуская літаратура і свет: ад новай рамантызму да пінных днів : выбр. тэксты для чытання і аналізу / Р. Падбярэскі ; гал.ад. Л. Баршчэўскі. – Мінск : Радыёла-плюс, 2006. – 496 с.
7. Фрай, Н. Архетипний аналіз: теорія мітів / Н. Фрай // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 1996. – С. 109-135.
8. Хаўстовіч, М. Пят і клзачнік з азэрнага краю / М. Хаўстовіч // Выбраныя творы / В. Баршчэўскі : уклад., прадм. і камент. М. Хаўстовіча. – Мінск : Беларус. энцыклап., 1998. – С. 5-28.
9. Шевченко, Т. Г. Кобзар / Т. Шевченко ; передм. П. Мовчана. – Київ : Промінь, 2001. – 344 с.

Гудуцько Л.А., Корабо О.А. (г. Брест, Беларусь)

ОККАЗИОНАЛИЗМЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ УКРАИНСКИХ РУССКОЯЗЫЧНЫХ АВТОРОВ

Имя Т.Г. Шевченко хорошо известно представителям восточно-славянских народов, а настоящим шедевром литературного наследия автора стал сборник «Кобзарь», который в свое время способствовал формированию современного украинского литературного языка. Но общезвестным является факт, что Тарас Григорьевич писал не только на украинском, но и на русском языке. Его называют поэтом, объединившим Россию с Украиной.

Взаимодействие родственных славянских культур нашло отражение и в творчестве последователей Великого Кобзаря. Так, в современной Украине на русском языке продолжают создавать свои произведения многие авторы (самым талантливым из них присуждаются специальные премии: поэтическая премия имени Николая Ушакова, Гоголевская премия), причем наиболее активно они работают в области фантастики. Далеко за пределами своей страны известны Владимир Нестеренко, Андрей Дашков, Юрий Никитин, Александр Зорич и др.

Ряд украинских писателей-фантастов родом из Харькова. Среди причин такого «харьковского феномена» называют мультикультурность города, стоящего на перекрестке путей из России в Украину, а также то, что Харьков является крупным научным, культурным и студенческим центром.